

Raisa Zianiuk / Раіса Зянюк

Незалежны даследчык /

independent researcher

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4743-3538>

e-mail: zianiukraja@gmail.com

Aliaksandr Radziuk / Аляксандр Радзюк

Беларускі інстытут права, Беларусь /

Belarusian Law Institute, Belarus

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5148-2642>

e-mail: radzjuk@gmail.com

Міф царыцы Кацярыны ў беларускай прасторы

Katherine tsarina myth in Belarusian spaces

Mit carycy Katarzyny II w przestrzeni białoruskiej

ABSTRACT: The article is an attempt to study the process of creation, introduction and transformation of Katherine's myth in modern Belarusian spaces. The authors analysed various types of legends concerning this historical character. Special attention is paid to the understanding of the mechanisms of her mythicizing. The article deals with different types of legends, which are finally classified into two major subtypes: toponyms which are in different ways related to the tsarina, and legends that tell us about different events and actions she took part in within the Belarusian territories. The article is provided with numerous examples to illustrate these cases.

KEYWORDS: historical myth, Catherine II of Russia, Belarus, microtoponyms, toponymic legends.

Канструяванне і пашырэнне міфа Кацярыны II пачалося яшчэ пры яе жыцці. Гэты працэс адбываўся праз розныя каналы: літаратуру (навуковую і мастацкую), розныя віды мастацтва, тапаніміку, вусную народную творчасць. Нягледзячы на шматлікія пазнейшыя навуковыя даследаванні, прысвечаныя гэтай асобе і яе эпасе, міфалагічны складнік вобразу расейскай імператрыцы аказваўся надзвычай жывучы. Таму не дзіва, што ў народнай памяці гістарычны вобраз царыцы-асветніцы,

рэфарматара і неардынарнага дзяржаўнага дзеяча аказаўся не такі папулярны ў параўнанні з вобразам “шальнай імператрыцы”, шчадралюбнай кабеты і мужазабойцы. Многія з гэтых міфаў перажылі савецкія часы і актыўна прапагандуюцца і распаўсюджваюцца сёння.

Несумненна, што актуалізацыі і пашырэнню спрэчак вакол гэтай асобы пасадзейнічалі падзеі 2014 г., звязаныя з расейскім захопам Крыма. У якасці аднаго з галоўных аргументаў аб спрадвечнай “рускасці” гэтых тэрыторый расійскі бок выкарыстоўвае факт далучэння гэтых тэрыторый да Расейскай імперыі ў канцы XVIII ст., што адбылося аkurat падчас панавання Кацярыны II. Сёння “кацярынаўскі” міф актыўна выкарыстоўваецца для абгрунтавання расейскага ўварвання ва Украіну. “Вайна памяці” суправаджаецца “вайной помнікаў”. Так, у 2022 г. расейскі бок запусціў інфармацыйную кампанію аб ініцыятыве жыхароў Херсона па “увековечиванию памяти основательницы города Екатерины II” [*Оккупанты в Херсоне...*, online]. З іншага боку, украінскія ўлады напрыканцы таго ж 2022 г. дэмантавалі помнік імператрыцы ў Адэсе, што стала, на думку намесніка мэра гэтага горада, важным крокам у “перасмысленні власної історії, звільнення від всіх радянських міфів” [*В Одесі зносять пам’ятник...*, online].

У дадзеным артыкуле мы паспрабуем разгледзець працэс узнікнення, укаранення і трансфармацыі міфа пра Кацярыну II на беларускіх землях. Дзеля гэтых мэт намі былі прааналізаваны розныя віды паданняў і легенд, прысвечаных гэтай гістарычнай постаці, а таксама даследаваны механізмы іх з’яўлення і пашырэння.

Вобраз рэальнай гістарычнай постаці ў фальклору і міфатворчасці – дастаткова распаўсюджаная з’ява. Разам з гэтым, на думку даследчыкаў, дастаткова складана вызначыць механізмы, якія ўплываюць на выбар той ці іншай асобы для міфатворчасці [Добровольская 2013: 78]. У кожнай краіне/рэгіёне гэтыя постаці будуць рознымі. Для Беларусі гістарычнымі асобамі, якія трывала ўвайшлі ў фальклор, сталі Усяслаў Чарадзеі [напр.: Тарасаў: 1991]¹, Пане Каханку (Караль Станіслаў Радзівіл) [напр.: *Пра пане Каханку* 1993: 33–34], Напалеон [Савіна 2027: 153–154]². У гэты ж шэраг можна ўключыць і Кацярыну II. Неабходна адзначыць, што практычна любая згадка пра “царыцу” ў легендах выклікае атаясамленне выключна з Кацярынай II. Адным з нешматлікіх выключэнняў з’яўляецца зафіксаваная легенда пра царыцу Лізавету

¹ Аднак, як падаецца, у выпадку з Усяславам Чарадзеям, назіраецца стварэнне “легенды пра легенду”. Гаворка найчасцей вядзецца пра тое, што раней людзі лічылі князя ваўкалакам, гэта нават фіксавалася ў старажытных пісьмовых формах, а пераказ уласна легенд з такім зместам адсутнічае.

² Існуе вялікае мноства легенд пра карэту Напалеона і пра Напалеона ўвогуле.

[Рабочы пасёлак Ялізава, online]. Менш распаўсюджанымі, але прысутнымі ў фальклоры з'яўляюцца постаці іншых гістарычных персанажаў, напрыклад, тураўскага князя Яраслава [Бяздоннае багацце 1993: 204–206]. Народная творчасць сфармавала таксама зборныя вобразы, такія як пан, поп/ксьёндз, святы, цыган і г. д., а яшчэ легенды і паданні пра гістарычныя падзеі (напр. шведы/шведскае нашэсце [Бітва пад Лясной 1993: 23, Пра шведаў 1993: 24], франка-расійская вайна 1812 г. і г. д.).

Пашырэнню групы тых ці іншых наратываў (у тым ліку фальклорных) у соцыуме садзейнічаюць не толькі натуральныя механізмы ўзнікнення і распаўсюджання вусных народных форм. Важную ролю адыгрываў і адыгрывае агульны грамадска-палітычны кантэкст. У залежнасці ад яго ў гістарычнай прасторы, якую фарміруюць палітэхналогі, палітыкі, прапагандысты, вылучаюцца адны і забываюцца іншыя постаці³. Што датычыць асобы Кацярыны II, то ўзнікненне і стварэнне міфаў пра яе адносіцца да перыяду жыцця і дзейнасці імператрыцы (канец XVIII ст.).

Развіццё і ўкараненне гэтых міфаў і легенд адбываецца па праходжанні пэўнага часу пасля самой падзеі. Вялікая роля ў гэтым працэсе належала мясцовым краязнаўцам, а таксама этнографам (А. Славуцінскі, Я. Раманаў, М. Федароўскі, М. Дземідовіч і інш). Як падаецца, часта гэтыя міфы мелі на мэце садзейнічаць далейшай інкарпарацыі беларускіх зямель у склад Расійскай імперыі (у тым ліку праз пашырэнне легенд пра імператрыцу, якая падчас сваіх падарожжаў дае назвы беларускім гарадам і вёскам). Многія падобныя паданні фіксаваліся мясцовымі настаўнікамі, святарамі, чыноўнікамі і пасля пашыраліся праз мясцовыя перыядычныя выданні альбо навукова-папулярныя зборнікі. Можна таксама выказаць меркаванне, што частка тых паданняў ужо ў тыя часы мела не народны, а канкрэтна аўтарскі характар.

Міфалагізацыі вобраза расейскай імператрыцы несумненна садзейнічала і мастацтва ў розных яго формах: жывапіс, музыка, скульптура і, канешне, літаратура. Напэўна, найбольш вядомым прыкладам пашырэння гэтага міфу з'яўляюцца гогалеўскія *Вечары на хутары ля Дзіканькі*. Разам з тым гэты працэс быў характэрны і для беларускай літаратуры. Тут можна прыгадаць *Шляхціца Завальню* Яна Баршчэўскага. Адно з яго фантастычных апавяданняў прысвечана Белай Сароцы:

Белая Сарока⁴ мудрасцю свет здзіўляе, яе твар – цуд прыгажосці, постаць высокая, велічная; адзенне з дарагіх дыямантаў і перлаў, жыве ў палацы,

³ Напрыклад, калі яшчэ ў 2013 г. у афіцыйнай беларускай прасторы падтрымлівалася і папулярызавалася асоба і дзейнасць К. Каліноўскага, то на сённяшні дзень у ёй жа актуальным з'яўляецца “развянчанне” міфа пра К. Каліноўскага.

⁴ У вобразе Белай Сарокі Я. Баршчэўскі паказаў Кацярыну II.

якога ты яшчэ ніколі не бачыў; ёй кланяюцца багатыя паны і мудрыя галовы, духі па яе загадзе здабываюць скарбы з зямлі і мора, дзікіх мядзведзяў прывучыла да сябе, і яны, як пакорлівыя сабакі, заўсёды гатовыя ёй служыць [Баршчэўскі 2005: 100].

У XX ст. у сувязі са зменамі гістарычнай парадыгмы постаць Кацярыны II згубіла сваю ранейшую прыцягальнасць для мастакоў і літаратараў, што садзейнічала пэўнаму заняпаду яе вобраза [Гундарева *против Александровой*, online]. У Беларусі ў першай палове 90-х гг. XX ст. назіралася змяншэнне папулярызатыі сюжэтаў у друкаванай прадукцыі на фоне агульнага павышэння зацікаўленасці гісторыяй, этнаграфіяй і фальклорам [Дрэва *кахання*, 1993]. Разам з гэтым пашыраліся легенды пра беларускую шляхту, магнатаў і г. д.

У агульнай колькасці легенд і паданняў пра Кацярыну II можна вылучыць два асноўныя блокі: тапонімы, якія так ці інакш звязаныя з Кацярынай II, і легенды пра гістарычныя падзеі, у якіх яна прымала ўдзел альбо мела да іх нейкае (часта апасродкаванае) дачыненне. Бадай што, найбольш распаўсюджаны і ўстойлівы міф, які ўкараніўся ў народнай памяці беларусаў – гэта **міф пра царыцу (імператрыцу)**, якая, падчас сваіх падарожжаў тым ці іншым чынам уплывае на ўзнікненне тапонімаў [Виноградов, Громов 2007: 4–7]. Пры гэтым такі вобраз імператрыцы характэрны не толькі для Беларусі, але і для некаторых рэгіёнаў Расіі і Украіны [Попова 2013: 70–77, Белова, Петрухин 2008]. Падтрымцы і ўстойлівасці гэтага міфа спрыяюць публікацыі ў СМІ, разнастайная літаратура краязнаўчага характару, музейныя работнікі і турыстычныя гіды, якія даносяць інфармацыю пра падарожжы Кацярыны II беларускаму абывацелю [гл.: *Легенда или факт...* online; Жукова 2021: 3].

Першымі прыкладамі сярод рознага тыпу легендаў і паданняў, звязаных з гэтай асобай, якія фіксуюцца на беларускіх землях, з’яўляюцца легенды пра Кацярыну II як постаць, якая змяняе гістарычную рэчаіснасць. У якасці ілюстрацыі тут як найлепей падыходзіць легенда пра паходжанне Бяздзедавіцкіх і Вусцяньскіх курганоў, што на Віцебшчыне.

Гэта было вельмі даўно, і дзяды нашы таго не помняць. Зямлёй нашай валодаў Батура, а як даведалася пра тое асілак-Кацярына, то сабрала рускае войска і на тым самым месцы сустрэла польскую раць Батуры. У той час быў тут вялізны лес. Ubачыўшы царыцу, Батура схапіў ёлку, вырваў яе з каранем і каза Кацярыне: – Нашто нам біцца? Вот паглядзі на нашу сілу. Паглядзела царыца, усміхнулася да й гаворыць яму: – Ну, – гаворыць, – добра. А пастаў жа елку назад у зямлю. А Батура і не змог. Тады асілак-Кацярына ўзяла елку, перавярнула карэннем уверх ды да палавіны й уціснула ў зямлю; пасля разбіла раць Батуры, а астаткі прагнала за Дзвіну. У другі раз асілак-Кацярына засцігла Батуру пад Вусцем. Выйшаўшы з карэты, царыца бачыць; пасецца пара спутаных

жалезнымі путамі коней, а раць Батуры так і соваецца, і соваецца з акупа на рускае войска. Не доўга думала асілак-Кацярына; як ухопіць за путы ў адну руку аднаго, а ў другую другога каня. І пайшла імі валяць Польскую раць. Процьму народа пабіла. Многа ў Дзвіне патапіла. А рэшткі за рэчку прагнала. І тут руская зямля стала [Легенды і паданні 1983: 234].

Як бачна, у гэтай легендзе ідзе гаворка пра дзве гістарычныя асобы, якія паходзяць з розных эпох. Кароль Стэфан Баторы (Батура) жыў у XVI ст., а руская імператрыца Кацярына II (асілак-Кацярына) – у XVIII ст. [Легенды і паданні 1983: 468]. Паданне фіксуе досыць нетыповы вобраз Кацярыны II: вобраз моцнай жанчыны, жанчыны-асілка [Белова, Петрухин 2008: 122]. Больш за тое, дадзены прыклад прадстаўляе яе як асобу, якая змяніла гістарычныя эпохі (у дадзеным выпадку, старую – польскую, на новую – рускую) [Белова, Петрухин 2008: 122]. Аднак ацэнкі гэтым зменам легенда не дае. У XIX ст. падобная легенда была зафіксавана ў Ашмянскім павеце Віленскай губерні, паводле якой, пакуль Кацярына не забрала край – зімы былі карацейшыя, а пасля таго, як забрала, – стала карацейшым лета [Белова, Петрухин 2008: 122]. Тут разам з агульнай карцінай змены эпох, назіраем ацэнку эпох: старая – харошая, новая – горшая.

Што датычыць акурат гэтай групы легенд і паданняў (пра вобраз Кацярыны II і змены эпох на беларускіх землях), то тут відавочным з’яўляюцца адрозненні ў іх інтэрпрэтацыі ў асяроддзі гісторыкаў розных краін. Так, расійскія даследчыкі выкарыстоўваюць матэрыялы вуснай народнай творчасці для абгрунтавання тэзіса аб тым, што насельніцтва Беларусі ў цэлым станоўча адлюстроўвае вобраз Кацярыны II і звязаныя з ёй змены ў грамадстве, у тым ліку рэкрутчыну [гл.: Матвеев 2022: 413]. Падобным чынам яны трактуюць і згаданую легенду пра перамогу Кацярыны II над Стэфанам Баторыем:

Интересно, что Екатерина в этом тексте представлена современницей короля XVI в. Стефана Батория (Батуры), который олицетворял мощь и величие Речи Посполитой. Победа Екатерины над Батурой предстает точкой отсчета новой эпохи в жизни белорусов: “и тут руская зямля стала” [Матвеев 2022: 413].

На думку расейскіх гісторыкаў:

В такой мифологической форме, через собирательные образы народ представил свои предпочтения и надежды, связанные с вхождением в состав Российской империи. Такое отношение подтверждается документальными свидетельствами эпохи. Когда в апреле 1792 г. русские войска вступили в белорусские земли и без боя заняли Гродно, Несвиж, Минск и другие города, то белорусы радушно встречали екатерининских

солдат и офицеров, оказывали императорской армии всяческую поддержку [Матвеев 2022: 413–414].

Постаць Кацярыны II фігуруе таксама ў легендах, якія тлумачаць больш шараговыя факты, з’явы або гістарычныя падзеі. У такіх выпадках у таварыстве імператрыцы знаходзяцца яе сучаснікі, а не асобы з іншых часавых эпох. Тут можна прыгадаць легенду пра Караля Радзівіла, вядомага як Панае Каханку, якая гучыць наступным чынам:

Жыў даўней у Нясвіжы адзін князь, Радзівіл. У яго было многа маёнткаў на ўсёй Случчызне. Усе паны яму служылі, бо ён быў над панамі пан. А з людзьмі ён хораша абходзіўся. Было, з кім ні заговорыць, та за кожным словам кажа: каханку, каханку. От за тое й прадражнілі яго Каханка. Добры быў князь Каханка, толькі ён вельмі любіў шуткаваць да вычвараць розныя штукі. <...> А ездзіў ён заўжды не па-людску: аб лету на снях, а ўзімку на колах... Дак от які то быў князь Каханка гучны да штучны. Дачулася аб ём царыца Кацярына. Яна аб’язджала свае царства да й захацела пабачыць яго. Паслала яна к яму сваіх янаралаў сказаць, што заедзе к яму да толькі чакае, пакуль паправяць дарогі, бо яны вельмі трасуць. А гэта было па лету. От князь Каханка вялеў высыпаць дарогу цукрам да й паслаў па царыцу свой шасцярык мядзведзей, каторыя былі запрэжаны ў сані. Пабаялася царыца Кацярына ехаць на мядзведзях. От тагды князь Каханка прыехаў к ей на сустрэчу вярхом на ласю. Як пабачыла тое царыца Кацярына, дак і села на сані да й паехала на мядзведзях па цукру, бы па снегу, аж да самых палацаў. Бачыць ён, што царыцы спадабаліся тыя мядзведзі, от ён і падараваў іх ей. За тое яна даравала яму залатую табакерку з д’ямантам. Свеціць ён уночы, бы агонь гарыць [*Легенды і паданні* 1983: 256–258]. Фіксуецца яна таксама і ў А. Сержпутоўскага [2000: 172].

Яшчэ адным прыкладам выкарыстання гістарычных падзей у фармаванні тапонімаў з’яўляецца паходжанне назвы **Каралеўскія**:

Чаму называлася Каралеўскай? Згодна паданню, быццам менавіта тут, у Карчме на Язненскім скрыжаванні, спыняўся скінуты польскі кароль Станіслаў Аўгуст Панятоўскі, які па загаду Кацярыны II накіроўваўся з усім сваім, што расцягнуўся на паўвостравы, абозам з Гродна ў Пецябург [*Легенды і паданні* 1983: 296].

У легендах і паданнях, якія паходзяць з розных рэгіёнаў Беларусі, адзначаюцца выпадкі агульнага атаясамлення даўняга мінулага, старажытнасці, як часоў “пры царыцы Кацярыне”. У якасці ілюстрацыі падобнай з’явы можна прывесці легенду пра Чырвонае возера, якая распачынаецца наступнымі словамі:

Возера наша Чырвоным завуць за тое, што многа рыбы ў ім, і рыба ўсё больш краснапёрая. А бацька расказваў – яшчэ на яго памяці было гэта, – за валоданне возерам вялікі бой быў між багатырамі, і нават кроў людзі

пралівалі. Цераз тую кроў пралітую яно і Чырвоным завецца... **За царыцай Кацярынай, а, можа, і яшчэ раней** (вылучана намі – *Аўт.*), жыў у гэтых лясах князь. Усе лясы, рэкі і сенажаці яму аднаму належалі. За вялікія заслугі яму **царыца** (вылучана намі – *Аўт.*) ўсё тое падаравала. Быў князь роду знакамітага, характару цвёрдага, і паўжыцця правёў ён у войску ды на граніцах, часць царскую бараніў. Вось выйшаў час яго службы, і атрымаў ён гэты край ва ўладанне [*Легенды і паданні* 1983: 382].

Аднак найбольшае распаўсюджанне вобраз Кацярыны II мае ў легендах, якія тлумачаць паходжанне разнастайных тапонімаў (перадусім населеных пунктаў і дарог). Тапанімічныя легенды – жанр вуснай народнай неказачнай прозы, які ад самага пачатку мае ўстаноўку на праўдзівасць і тлумачыць паходжанне назваў населеных пунктаў або іншых геаграфічных аб'ектаў. Гэты жанр з'яўляецца добрым прыкладам “народнай этымалогіі” і таму карыстаецца значнай папулярнасцю на побытавым узроўні.

Згодна з прынятай класіфікацыяй, этнографы адносяць дадзены тып тапанімічных легенд да так званага цыкла “аб гістарычных дзеячах” [Соколова 1972: 208]. Як правіла, апошнія звязаны з канкрэтнай гістарычнай асобай. У беларускай народнай традыцыі ёсць легенды пра Вітаўта, Ягайлу, Станіслава Панятоўскага, Караля Радзівіла (Пане Каханку), Пятра I і інш. [гл.: *Легенды і паданні* 1983]. Параўнальны аналіз засведчыў, што Кацярына II з'яўляецца ці не найбольш папулярным персанажам дадзенага цыкла легенд на беларускіх землях.

Сапраўды, вобраз імператрыцы, якая вандруе праз лясы, гарады, вёскі ды балоты мае пад сабой пэўнае гістарычнае запlechча: Кацярына II шмат падарожнічала. Афіцыйна задакументаваны дзве яе паездкі праз тэрыторыю сучаснай Беларусі: у 1780 г. яна наведала Магілёў для сустрэчы з імператарам Іосіфам II (Полацк-Сенна-Шклоў-Магілёў-Орша), а ў 1787 г. падчас сваёй вядомай паездкі на поўдзень Украіны яе маршрут праходзіў праз Мсціслаў, Крычаў, Чэрыкаў, Прапойск, Чачэрск. Таксама вядома, што гэтыя падарожжы адбываліся з вялікай світай, суправаджаліся разнастайнымі ўрачыстасцямі і значнымі папярэднімі прыгатаваннямі. Гэта натуральным чынам адбівалася ў памяці мясцовых людзей як значная, нешараговая падзея. З цягам часу гэтая падзея міфалагізавалася, абрасталала неверагоднымі фактамі, у выніку чаго трансфармавалася ў зборны вобраз імператрыцы. Як адзначалася вышэй, сваю руку да стварэння падобных устойлівых асацыяцый у народнай памяці “прыкладалі” мясцовыя краязнаўцы і этнографы. У выніку фіксацыя легенд пра паездкі Кацярыны II стала мець нашмат шырэйшы арэал, чым непасрэдныя трасы гэтых падарожжаў.

Большасць тапанімічных легенд, звязаных з расейскай імператрыцай, фіксуе паходжанне той ці іншай геаграфічнай назвы ад нейкіх слоў,

што былі сказаны Кацярынай (або яе атачэннем) на гэтым месцы. Вусны наратыў у падобным выпадку ўяўляе сабой займальнае апавяданне, якое спрабуе растлумачыць сувязь (у некаторых выпадках досыць мудрагелістую) канкрэтнай назвы з фразай ці словам, што былі вымаўленыя пры гэтай нагодзе.

У якасці ілюстрацый тут можна прывесці наступнае.

Адна з версій узнікнення назваў населеных пунктаў **Радашковічы, Краснае і Маладзечна** паходзіць ад легенды аб тым, што ў даўнія часы тут па дарозе ехала царыца. Людзі віталі яе словамі “Радуйся, красная маладзіца”. Ад гэтых словаў пайшлі назвы населеных пунктаў Радашковічы (ад “Радуйся”), Краснае (ад “красная”) і Маладзечна (ад “маладзіца”).

Назву мясцовасці **Веліж** таксама звязваюць з падарожжам Кацярыны II.

Кацярына Вялікая была тут праездам, то запыталася, як завецца гэты горад. – А як ты вяліш зваць? – запыталіся ў яе. Вот адсюль: Вяліж [*Легенды і паданні* 1983: 268].

Бабінавічы. Паводле падання:

калісьці ехала праз безымяннае мястэчка царыца Екацярына II. Нада ж было ўстрэціць такую гасцю. Адны бабы выйшлі, як і паложана, з хлебам-соллю. Убачыла гэта Екацярына, і празвала мястэчка “Бабым градам”. Ну, горадам, дзе адны бабы, значыць. Так і ўзьнікла – Бабінавічы [*Беларускае слова* 2011: 164].

Дабрамысль. Падчас інтэрв’ю інфарманты так абгрунтоўвалі паходжанне гэтай назвы:

па гэтых землях праходзіў Кацярынскі тракт. Дарога была з Пецярбурга ў губерні нейкія. І во аднаго разу сама Екацярына Другая па ім ехала. Ёй прапачылі зрабіць астаноўку на пастаялым тым дварэ. Цёмна ўжо ж ехаць дужа было. І царыца адказала: “Добрая мысль”. І быстра вакруг гэтага двара і во паявілася паселішча такое [*Беларускае слова* 2011: 164–165].

Назва мясцовасцей **Лепель і Пышна**, па адной з версій, таксама звязана з вандроўнай імператрыцай, якая ў нейкай момант, раптам пачала размаўляць па-беларуску:

Ехала царыца Кацярына праз нашыя месцы. Так тут красіва было. Панаравілася ёй. Едзе і гаворыць: – Пышна, пышна! За тое і наша вёска стала называцца Пышна. А як у Лепель прыехала, а там і возера, яшчэ красівей. Так тады: – А тут і лепей. От і пайшло: Лепель [*Легенды і паданні* 1983: 272–273].

У памяці мясцовых жыхароў назіраецца блытаніна ведаў пра паходжанне назвы гэтага горада. Яны сумяшчаюць розныя гістарычныя эпохі і постаці:

[Почему Лепель так называется?] Ну не знаю, слышали, вроде бы Екатерина ехала... Это тысяча четыреста тридцать... шестой год Лепель обосновался. Так. Ну, вот она дала. В общем, кто говорит, что тогда гончары были, лепили з глины изделия. Кто-то говорил, это самое, что она в одном месте проезжала и сказала вроде, что тут лепей. Вот, вроде бы получилось Лепель. Ну что, или... или з гончарством связано, либо, это самое, с этой, что «лепей» она сказала. [Из-за того, что лепили?] Ну, лепили, вроде бы тут гончары были [Кухтина, Савина 2015: 55].

Таксама досыць анекдатычна выглядае спроба звязаць назву вёску **Яя**, што ў Браслаўскім раёне, з венцаноснай асобай:

Мясцовыя краязнаўцы сцвярджаюць, што імя вёска абавязана Кацярыне Вялікай, якая, як вядома, была немкай. “Я-я, добрая вёска!” – сказала царыца, праязджаючы міма [Что в имени тебе моем, online].

Чэрыкаў.

Якобы Екатерина II проезжала по городу, и во время остановки в нем услышала чирикание птиц, и ей это так понравилось, что велела назвать город Чириковым [О происхождении названия..., online].

Беларускі афіцыйны рэсурс, які прыводзіць гэтую легенду, сам жа і абвяргае яе праўдзівасць: «Легенды, конечно, штука интересная, но это уж за пределами. Императрица, действительно, проезжала через город 20 января 1787 г., но, по свидетельству одного из ее спутников, был такой лютой мороз, что птичкам было не до чириканья» [О происхождении названия..., online].

Макеевічы.

Легенды расказваюць, што ў свой час руская царыца Кацярына II праязджала праз некаторыя насельныя пункты на Беларусі. Дарогі былі дрэнныя. І вось, праязджаючы адну вёску, яе карэта застрала. Насустрач ёй выйшаў нейкі селянін і дапамог выбрацца з гразі. Кацярына запытала, як яго клічуць. “Макей”, – адказаў той. Кацярына падзякавала і загадала: “Вёску гэту назавуць тваім імем, але толькі, каб назва заканчвалася на -чы, і на гэтым месцы ты пасадзіш тры бярозы”. Так і пайшла назва Макеевічы [Мясцовыя легенды і паданні, online].

У выпадку гэтай легенды назіраем усведамленне ў памяці “іншасці” Кацярыны II. Тут гэта не наша, а “руская царыца”.

Нагодай для наймення магло стаць уражанне, якое рабіла тое ці іншае месца на вандроўную царыцу. Напрыклад, так было, згодна з паданнем, у выпадку з **Мілаславічамі**.

Паводле легенды, у даўнія часы людзі жылі на дрыгвяніста-балоцістым рэчышчы. Вясной, летам і восенню была тут непразлазная гразь, таму празвалі вёску Гразівец... З крывуляй-сошкай калупаліся людзі на сваіх палосках, але неўрадлівая зямля скупа адорвала іх за цяжкую працу. Каб пракарміцца, дабаўлялі ў хлеб то кару, то лебяду. А трэба было яшчэ хадзіць на паншчыну, плаціць аброк. Пан жа, што хацеў, мог зрабіць з прыгонным селянінам – прадаць, закатаваць, аддаць навечна ў салдаты. Паскардзіцца на пана не было каму, бо, як тады пайшло, да бога высока, а да цара далёка. Ды раптам завітаў сюды цар. І не цар, а царыца Кацярына. Можна пачула скаргі ды стоны зняволенага людю? А можна, надумала строга, па-царску, спытаць ненажэрных паноў за іх здзекі? Не, не за тым ехала сюды царыца. Ехала яна на поўдзень да свайго каханца Рыгора Пацёмкіна. А па дарозе завярнула да тутэйшых паноў. Паны ж рады старацца, з тае вялікае радасці гатовы былі па сем скур здзерці з прыгонных сялян. Прымусілі перад царыцай прывесці ў парадак дарогу, выслаць яе зялёнымі галінкамі і кветкамі, пакрыць кужэльным палатном. Дужа спадабалася гэта ўсё царыцы. І краявіды спадабаліся. Убачыўшы такую сустрэчу, царыца не ўстрымалася, каб не выказаць у захапленні сваіх пачуццяў. Расчулена яна ўсклікнула: “Як жа тут міла і слаўна!”. З таго і пайшла новая назва вёскі; Міласлаўна, Міласлаўнае, Мілаславічы [*Мясцовыя легенды і паданні, online*].

Падобным чынам выглядае сітуацыя з легендай пра паходжанне **Старых Дарог** (у якіх Кацярына II, дарэчы, ніколі не была), якую пашырае “Настаўніцкая газета”:

З паходжаннем назвы райцэнтра або аднайменнай вёскі звязана яшчэ адна цікавая легенда. Гавораць, што падчас падарожжа праз гэты край Кацярыны II яе карэта наехала на выбоіну і перкулілася. Сама імператрыца паспела выскачыць з карэты, плюнула і сказала: “Якія тут старыя дарогі” [*Новае жыццё старых дарог, online*].

Радзей, згодна з паданнямі, з імператрыцай падчас шляху здаралася нешта незвычайнае, што, урэшце, прыводзіла да ўзнікнення новай геаграфічнай назвы. У якасці ілюстрацыі падобнага тыпу легенды можна прывесці паданне аб узнікненні назвы вёскі **Карэбы**.

Ехала аднойчы царыца Кацярына праз нашу мясцовасць на поўдзень і везла з сабой шмат карабаў. У адным з карабаў былі падарункі сялянскім дзецям. І трэба ж было гэтаму карабу ўпасці. Царыца загадала сваім людзям знайсці гэты караб. Адрэвіліся шукаць яго ўкраінцы. Шукалі, шукалі яны караб, але не знайшлі. Забаяліся ўкраінцы гневу царыцы. І вырашылі застацца жыць у той мясцовасці, дзе апынуліся. А мясцовасць гэтая была вельмі прыгожай: лес, поле, рэчка. З таго часу называюць нашу вёску Карэбы, ад слова караб, які не знайшлі [*Мясцовыя легенды і паданні, online*].

Існуюць і паданні, у адпаведнасці з якімі Кацярына II наўпрост дае назву населенаму пункту. Так, паходжанне назвы г. Глыбокае звязваюць з падарожжам Кацярыны II па гэтых мясцінах і выключна яе ініцыятывай у стварэнні тапоніма. Паданне гучыць наступным чынам:

Аднажды Кацярына II захацела свет паглядзець і выправілася ў дарогу. Прыказала сваім слугам закласці фаётон. Заклалі слугі фаётон, прыходзяць і прысталі з распросамі к матушке: “А куда ж пані путь дзержыць?” І адвучаіць ім Кацярына: “Да вот, хачу з’ездзіць у Віцебскую губерню, казалі, там дужа прыгожыя мяста”. Ну, на Віцебшчыну, дык на Віцебшчыну. Сказана – сдзелана. Села матушка ў сваю карэту і едзіць. Перад ёй усё ляса да і ляса мялькаюць, азёра. Спачатку царыца ехала і любавалася, а тут трасца тваея матары, як зашаталася, затраслася карэта, што аж не стрывала Кацярына і спрашываець у свайго кучэра: “Халімон, што тут такое? Чаго так трасець? Дзе мы едзім?”. І атвучаіць ёй Халімон: “А едзім мы, матушка, па глыбокіх ямах, крэпаш здзесь дарогі плахія”. Кацярына зноў спрашваець: “А як гэта меснасць называецца?” – “А без названня яна, матушка”, – талкуіць кучэр. “Так няхай жа яна называецца Глыбокае”, – прамовіла матушка. А тым месцам, гдзе ехала Кацярына, пастроілі горад Глыбокае [Белова 2017: 178].

Разам з тым самі жыхары Глыбокага досыць скептычна ставяцца да гэтай версіі.

Екатерина Вторая ехала мимо, её карета застряла в лужине. В глубокой. Еле-еле вытолкали эту карету. И она махнула рукой: «А! Глубокая яма!» С тех времён пошло название Глубокое. Но это «левая» легенда, Екатерины тут никогда не было [Белова 2017: 178].

У справе пашырэння і замацавання міфа пра расейскую імператрыцу Кацярыну II сваю ролю адыгрываюць працы этнографа і фалькларыста, праф. Аляксея Ненадаўца. На мяжы XX–XXI ст. вялікім накладам ім былі выдадзены кнігі серыі “назвы населеных пунктаў Беларусі паводле народных легендаў і паданняў” (Брэстчына, Міншчына, Гродзеншчына, Віцебшчына, Гомельшчына, Магілёўшчына). У гэтых папулярных выданнях таксама прысутнічаюць легенды аб Кацярыне II, з лёгкай рукі якой былі запачаткаваныя назвы некаторых населеных пунктаў на ўсходзе Беларусі. Напрыклад, з гэтай асобай аўтар звязвае паходжанне назвы вёсак **Гатаўшчына** і **Ветрына**, што на Віцебшчыне, **Доўск** на Гомельшчыне [гл.: *Віцебшчына* 2000: 128–131, *Гомельшчына* 2001: 321–323]. Адметнасцю аўтарскіх апрацовак мясцовых паданняў з’яўляецца тое, што ў іх кароткія тапанімічныя легенды развіваюцца ў сапраўдныя мастацкія творы (досыць значныя па сваім аб’ёме) з прыдуманымі персанажамі, якія маюць свае характары, а таксама дыялогамі паміж імі, сюжэтнай завязкай і развязкай. Апошняя звычайна і зводзіцца да

вытлумачэння паходжання назвы населенага пункта. Характэрным прыкладам падобнай тапанімічнай творчасці, якая пасля тыражуецца ў школах, музеях і краязнаўчым асяроддзі, з'яўляецца апрацаванае А. Ненадаўцом паданне пра вёску Ветрына Полацкага раёна.

Акрамя населеных пунктаў і дарог, з імем Кацярыны II звязваюць узнікненне назваў іншых геаграфічных аб'ектаў.

Сіні калодзеж:

І на гэта паданне мы глядзім, як на паданне аб змеевым камні. Калі яму не ўдалося сфарміравацца ў міфічную казку, то, відаць, толькі ў выніку незвычайна хуткага культурнага перажывання беларускага народа. Ён лічыць, што каменную бабу, якую ён бачыў у Прапойску, назвалі Кацярынай, магчыма, пасля наведвання Прапойска Кацярынаю II у 1787 г. [*Легенды і паданні* 1983: 520–521].

Традыцыйныя легенды пра скарбы, якія на тэрыторыі Беларусі часцей за ўсё звязаны з асобай Напалеона, часам таксама ўтрымліваюць вобраз Кацярыны II. Так, адна гістарычная легенда распавядае, што Кацярына II,

праязджаючы праз дубровенскія землі, везла з сабой шмат дарагіх рэчаў і ўпрыгожванняў. Трэба адзначыць, што ў той час масты былі драўлянымі і вузкімі, ехаць трэба было вельмі асцярожна. Праязджаючы праз раку Мярэя, конь спужаўся і пацягнуў карэту ў ваду. Карэта з кацярынінскімі скарбамі пайшла на дно і патанула. Колькі ні шукалі яе людзі, так і не змаглі нічога знайсці. З тых часін гэта месца ракі завецца ў Лядах Кацярынінскім вірам [*Дубровенскі раён. Легенды і паданні, online*].

У выніку у народнай памяці за Кацярынай замацаваўся вобраз царыцы, якая падчас сваіх паездак толькі і робіць тое, што запачаткоўвае тапанімічныя назвы безыменным населеным пунктам і разнастайным геаграфічным аб'ектам. Папулярнасць яе вобраза, а таксама падобнага тыпу тапанімічных легенд прывяла да таго, што кацярынаўскія міфы пачалі ўзнікаць у мясцовасцях, дзе расейская імператрыца ніколі не была. Можна меркаваць, што частка падобных “паданняў” не мае пад сабой ніякага гістарычнага гунту, а былі прыдуманя не так даўно, што яшчэ раз пацвярджае жывучасць міфа аб Кацярыне і яго пэўную папулярнасць.

Адным з важных элементаў, які традыцыйна дапаўняе вобраз расейскай імператрыцы на беларускіх землях, з'яўляецца яе атаясамленне з будаўніцтвам новых дарог на многіх абшарах пасля іх далучэння да Расійскай імперыі. Стварэнню і пашырэнню падобнага асацыятыўнага шэрагу паспрыялі не столькі мясцовыя жыхары, колькі шматлікія вандроўнікі, якія ў XIX ст. наведвалі Беларусь. Апісанні цудоўных магістраляў з пасаджанымі абапал бярозамі сустракаюцца ў падарожных

нататках П. Капенгаўзена (“Дарогі гэтыя могуць лічыцца лепшымі ў Еўропе”), В. Селіванова (“Дарогі ў Беларусі яшчэ пры імператрыцы **Кацярыне** Вялікай былі абсаджаны бярозамі...”), М. Жданава (“Бярозы, пасаджаныя ў панаванне **Кацярыны II**, дасягнулі поўнага свайго ўзросту”) і іншых [Грыцкевіч, Мальдзіс 1980: 44–45]. У распаўсюджванні гэтага вобраза актыўны ўдзел прымалі і замежныя вандроўнікі: “абодва бакі дарогі прыгожа абсаджаны бярозамі”, – адзначаў у сваіх нататках англічанін Роберт Джостан у Гродне ў 1814 г. [Johnston 1815: 370].

Сучасныя даследаванні сведчаць, што дзякуючы актыўнай эксплуатацыі ў навуковай і папулярнай літаратуры падобнага вобраза тагачасных дарог мікратапонімы **Кацярынінскія шляхі** (тракты, дарогі) фіксуюцца як у месцах, дзе сапраўды адбываліся падарожжы Кацярыны II (Екацярынаўскі шлях у вёсцы Глiнь Чэрыкаўскага раёна, у Слаўгарадзе, вёсцы Палессе Чэрыкаўскага раёна), так і агулам на тэрыторыі Усходняй і Цэнтральнай Беларусі (вёска Міхалкі Мазырскага раёна, вёска Стадолічы Лельчыцкага раёна, Лучыцы Петрыкаўскага раёна, Падлужжа Глускага раёна), дзе яе ніколі не было. На тэрыторыі цэнтральнай Беларусі – у вёсцы Гранічы Маладзечанскага раёна, на тэрыторыі заходняй – у г. Скідзель Гродзенскага раёна [Шклярик 2019: 274], каля Лепеля [Кухтина, Савина 2015: 65]. На думку беларускага даследчыка-лінгвіста В. Шклярыка, у выпадку найменняў “Кацярынінскі шлях” сапраўднай сувязі з асобай Кацярыны II яны не маюць. Асноўнай прычынай узнікнення гэтых тапонімаў стала агульнае стварэнне сеткі дарог на тэрыторыі Беларусі ў другой палове XVIII ст., хоць у шэрагу выпадкаў яны могуць мець сувязь з будаўніцтвам, якое ажыццяўлялася па ініцыятыве Кацярыны II [Шклярик 2019: 275].

Мясцовыя жыхары і ў гэтым выпадку крытычна падыходзяць да версій пра паходжанне традыцыйных лакальных тапонімаў. Напрыклад, у Глыбокім зафіксаваны развагі мясцовага жыхара пра паходжанне назвы “Кацярынінскі тракт”:

Значит, я ещё помню, мне 65, да, помню то Глубокое, которое – дорога шла из этого самого, с Докшиц в Глубокое. То есть со стороны Минска. Она была усажена – вот такие огромные берёзы росли. Аллея такая до Докшиц. Справа-слева огромные берёзы, аллея почти до центра Глубокого, не до центра – до железной дороги точно доходила, это я помню. Такие огромные берёзы, и все почему-то говорили, что это Екатерина посадила. Но я смотрел продолжительность жизни берёзы – не подходит, что Екатерина могла посадить [Белова 2017: 178].

Там жа выказваліся падобныя крытычныя заўвагі наконт магчымага паходжання назвы горада ў сувязі з падарожжамі Кацярыны II [гл.: Белова 2017: 178].

Вышэй намі былі падрабязна разгледжаны асноўныя тапанімічныя легенды, звязаныя з Кацярынай II, а таксама механізмы іх узнікнення. Далей хацелася больш дэтальна спыніцца на спосабах, якімі гэтыя міфы атрымлівалі сваё распаўсюджванне.

Калі ў традыцыйным грамадстве гэтую функцыю выконвала народная памяць, якая ў вуснай форме захоўвала і перадавала іх з пакалення ў пакаленне, то ў мадэрныя часы дзейнічаюць іншыя механізмы. У канцы XIX – сярэдзіне XX ст. найважнейшая роля ў гэтым працэсе належала друкаванаму слову. Менавіта праз перыядычны друк, выданне разнастайных краязнаўчых зборнікаў і папулярных гістарычных брашур адбывалася замацаванне ў тым ліку і кацярынаўскага міфа. Падобныя публікацыі адыгралі значную ролю не толькі ў працэсе захавання інфармацыі, але і яе далейшым пашырэнні. Менавіта на іх падставе ў сучаснай Беларусі адбываецца далейшае культываванне і распаўсюджванне гэтага міфа. Гэты працэс адбываецца не толькі праз публікацыі ў традыцыйных для папярэдніх эпох формах. Важную ролю тут адыгрываюць разнастайныя электронныя рэсурсы, уключаючы афіцыйныя сайты адміністрацыі (розных узроўняў) і неафіцыйныя старонкі розных населеных пунктаў. На гэтых рэсурсах Кацярына часта паўстае ў вобразе мудрай царыцы, якая раздае новыя землі сваім набліжаным, надае гарадам розныя правы, зацвярджае планы іх забудовы, адорвае іх новымі гербамі і ахвяруе грошы на патрэбы храмаў [гл.: *История... online; По Катериновскому пути, online.*

Папулярызацыяй кацярынаўскага міфа ў сучаснай Беларусі актыўна займаюцца бібліятэкі і музеі. Напрыклад, у 2015 г. у Крычаве быў выдадзены інфармацыйны буклет *По Катеринскому пути. Путешествие императрицы Екатерины II в полуденный край России в 1787 г. У анацыі да яго складальнікі падкрэсліваюць, што гэтае выданне стала вынікам працы краязнаўчага гуртка “Наша спадчына”, які дзейнічае пры Лабковіцкай бібліятэцы-музеі. Але насамрэч ніякай краязнаўчай інфармацыі ў той брашурцы не ўтрымліваецца. Яе змест уяўляе сабой ілюстраваны пераказ даўно вядомых фактаў аб падарожжы Кацярыны з Санкт-Пецярбурга ў Крым. Адзіны мясцовы аспект, які закранаецца ў выданні на дваццаці старонках, зводзіцца да паведамлення аб тым, што “19 января 1787 года российская императрица Екатерина II проследовала через деревню Лобковичи в сторону Кричева” [По Катеринскому пути, online].*

Не стаяць у баку ад гэтага працэсу рэгіянальныя і агульнадзяржаўныя СМІ. Рэгулярна на іх старонках у гістарычным раздзеле з’яўляюцца публікацыі кшталту “220 лет назад Екатерина II, проезжая по Могилевской земле, раздавала деньги, чины и ордена” [Корневская 2007: 14] або з прапановай праехаць “Кацярынаўскім шляхам”.

Вывучэнне дадзенага пытання засведчыла, што Кацярынінскі міф сёння досыць інтэнсіўна эксплуатаецца ў турыстычнай сферы. Выкарыстанне брэнду імператрыцы, на думку распрацоўшчыкаў маршрутаў, можа дапамагчы прыцягнуць новых турыстаў, а таксама дазволіць мясцовым жыхарам лепей спазнаць свой край. “Праехаць па маршруце Кацярыны II – вельмі цікавае падарожжа для аматараў турызму”, – сцвярджае шумілінская “раёнка” “Герой працы”. Сваю публікацыю газета суправаджае кароткім гайдам па мясцінах, па якіх калісьці пралягаў шлях венцаноснай асобы [*Пройти по следам императрицы*, online].

У 2016 г. на прафесійнай выставе “Профтур” найлепшым турыстычным маршрутам быў прызнаны “З Прапойска ў Слаўгарад”, пры распрацоўцы якога актыўна выкарыстоўвалася кацярынаўская легенда [*Туристический маршрут*, online]. На сайце таго ж слаўгарадскага раённага выканаўчага камітэта ў раздзеле “пазнавальны турызм” рэкамендуецца здзейсніць аднадзённую вандроўку «Славгород – агрогородок Лесная – д. Улуки – Голубая криница» [*Туристические маршруты*, online]. Звяртае на сябе ўвагу тое, што галоўнымі гістарычнымі персанажамі ў гэтым гайдзе выступаюць расейскія імператары (Кацярына II і Пётр I), а апошні пункт вандроўкі (“Блакiтная криница”, або “Сiні калодзеж”) звязаны з легендай пра Кацярыну-асiлка [*Эталон чысцiні*, online].

Вобраз Кацярыны II сёння актыўна выкарыстоўваецца афіцыйнымі ўладамі ў рамках рэвізіі і перагляду гістарычнай мінуўшчыны. Ён надзвычай добра ўпісваецца ў новую (альбо старую савецкую) гістарычную парадыгму аб “агульнасці гістарычнага лёсу беларускага і рускага народаў”. Пры гэтым Кацярына II, якая “вярнула” беларускія землі ў склад расейскай дзяржавы, з’яўляецца вельмі прыдатным персанажам для гэтага гістарычнага наратыву. У якасці прыкладу тут можна прывесці публікацыю ў перыядычным выданні “Союзное вече” [гл.: *Пять причин проехать по Беларуси*, online], датаваную 2021 г. Аўтар прапануе зірнуць на беларускія гарады вачыма расейскай імператрыцы, прыводзіць яе шматлікія цытаты з уражаннямі ад паездкі, падкрэслівае значнасць, а таксама пазітыўныя наступствы для гэтых мясцін ад яе вандровак [гл.: *Пять причин проехать по Беларуси*, online].

У 2023 г. адразу некалькі рэсурсаў паведамiлі аб распрацоўцы гомельскімі ўладамі адмысловага турыстычнага маршруту, які звязаны з «российской императрицей Екатериной II. На этот счет есть как исторические факты: известно, что императрица совершила путешествие по территории современных Кармянского, Чечерского и Гомельского уездов в 1787 году, – но есть, конечно, и немало легенд» [*Туристический маршрут, связанный с императрицей*, online]. Найважнейшай “фішкай” гэтага праекта, на думку яго распрацоўшчыкаў, павiнна стаць тое, што ён

знітуе два рэгіёны Беларусі і Расіі: Гомельскі і Бранскі. СМІ адзначаюць, што ў бліжэйшай перспектыве адбудзецца прэзентацыя гэтага праекта на форуме рэгіёнаў Беларусі і Расіі, а таксама выказваюць надзею на прыцягненне да яго рэалізацыі партнёраў з іншых абласцей Расійскай Федэрацыі [*Туристический маршрут, связанный императрицей*, online; *Туристический маршрут о путешествиях императрицы*, online].

Высновы: Кацярына з’яўляецца адным з найбольш папулярных персанажаў тапанімічных легенд сярод рэальных гістарычных асоб. Аднак казаць пра шырокае распаўсюджанне міфаў пра царыцу Кацярыну ў беларускай прасторы не даводзіцца. Найбольш пашыранымі і традыцыйнымі формамі вобраза Кацярыны II у фальклорным наратыве з’яўляецца імператрыца, якая падчас сваіх падарожжаў альбо сама называе населеныя пункты, альбо гэтыя назвы ўзнікаюць нават ад выпадкова сказаных ёй словаў. Асобнай тапанімічнай групай выступаюць “Кацярынінскія тракты” – дарогі, па якіх, па легендах, праязджала Кацярына II.

Аналіз тэрытарыяльнага распаўсюджання легенд пра Кацярыну II, а таксама распаўсюджання тапонімаў, якія звязваюць з яе асобай, дае магчымасць сцвярджаць, што пераважная іх большасць прыпадае на тэрыторыю ўсходняй Беларусі, а дакладней – на землі, уключаныя ў склад Расійскай імперыі пасля першага падзелу Рэчы Паспалітай. Менш – на тэрыторыі цэнтральнай Беларусі (умоўна – землі другога падзелу Рэчы Паспалітай) і практычна адсутнічаюць – на тэрыторыі заходняй Беларусі (тэрыторыя, што ўвайшла ў склад Расійскай імперыі пасля трэцяга падзелу Рэчы Паспалітай).

Вобраз Кацярыны II хутчэй нейтральны персанаж, паколькі ў такіх фальклорных наратывах Кацярына не мае выразных (станоўчых альбо адмоўных) рыс характару. Яна не выступае ў ролі “добрага цара” (добрай царыцы), якая дапамагае людзям, але таксама не выступае ў ролі царыцы, якой уласціва самадурства і грэблівае стаўленне да мясцовага насельніцтва.

References

- Barščeŭski Jan. 2005. *Šlachcic Zavalnia, abo Bielaruś u fantastyčnych apaviadaŭniach*. Minsk: Mastackaja litaratura [Баршчэўскі Ян. 2005. *Шляхціц Завальня, або Беларусь у фантастычных апавяданнях*. Мінск: Мастацкая літаратура].
- Biełova Olha, Pietruchin Vładimir. 2008. *Folklor i knižnosť: mif i istoričeskije rjealii*. Moskva: Nauka i tjehnika [Белова Ольга, Петрухин Владимир. 2008. *Фольклор и книжность: миф и исторические реалии*. Москва: Наука и техника].
- Biełova Olha. 2017. *Byt i povsjednievnost' v rasskazach žitjelej Hlubokoho*. U: *Hlubokoje pamiat' o jevrjejskom miestječkie*. Moskva [Белова Ольга. 2017. *Быт и повседневность в рассказах жителей Глубокое*. В: *Глубокое: память о еврейском местечке*. Москва].

- Čto v imeni tjebie mojem [online] <https://www.sb.by/articles/chto-v-imeni-tebe-moem-5.html> [доступ 30.08.2023] [Что в имени тебе моем].
- Dobrovolskaja Varvara. 2013. «Biednyj Pavieľ»: istoričeskije anekdoty i horodskije lehiendy ob impieratorje Pavle I. «Tradicionnaja kultura» 2013. № 4: 78–88 [Добровольская Варвара. 2013. «Бедный Павел»: исторические анекдоты и городские легенды об императоре Павле I. «Традиционная культура» 2013. № 4: 78–88].
- Dreva kachańnia. Lehiendy, padańni, skazy. 1993. Składalnik A. Hurski. Minsk: Junactva [Дрэва каханья. Легенды, паданні, сказы. 1993. Складальнік А. Гурскі. Мінск: Юнацтва].
- Dubrovienski rajon. Lehiendy i padańni [online] <http://pridvinie.vlib.by/index.php/legends-about-all-regions-lib/2419-dubrovenski-rajon-legendy-i-padanni> [доступ 30.08.2023] [Дубровенскі раён. Легенды і паданні].
- Etalon čyścini [online] <https://nastgaz.by/etalon-chystsini/> [доступ 30.08.2023] [Эталон чысціні].
- Homieľščyna: nazvy nasielennykh punktaŭ Biełarusi pavodle narodnych lehiendaŭ i padańniaŭ. 2001. Składalnik A.M. Nienadaviec. Minsk: Biełaruś [Гомельшчына: назвы населенных пунктаў Беларусі паводле народных легендаў і паданняў. 2001. Складальнік А.М. Ненадавец. Мінск: Беларусь].
- Hryckievič Valancin, Maldzis Adam. 1980. Ślachi viali praz Biełaruś. Minsk: Mastackaja literatura [Грыцкевіч Валянцін, Мальдзіс Адам. 1980. Шляхі вялі праз Беларусь. Мінск: Мастацкая літаратура].
- Hundarjeva protiv Aleksandrovoj. Kto primierjał koronu Jekatjeriny Velikoj [online] https://aif.ru/culture/movie/gundareva_protiv_aleksandrovoju_kto_primeryal_koronu_ekateriny_velikou [доступ 30.08.2023] [Гундарева против Александровой. Кто примерял корону Екатерины Великой].
- Istorija [online] <http://cherikov.gov.by/region/istoriya> [доступ 30.08.2023] [История].
- Iz istorii horoda Sienno [online] <https://senno.vitebsk-region.gov.by/ru/history/> [доступ 30.08.2023] [Из истории города Сенно].
- Johnston Robert. 1985. *Travels through part of the Russian Empire and the country of Poland; along the southern shores of the Baltic.* London.
- Kareby [online] <http://catalog.library.mogilev.by/kray/Culture/r7p14.html> [доступ 30.08.2023] [Карэбы].
- Korjenievskaja Nadjeźda. «... i kniahinia Mstisławskaja». 220 let Jekatjerina 2 projeźzaja po Mohilevskoj ziemle, žaťovata djeńhi, činy i ordjena. «Mohilevskaja pravda» 2 fev.: 14 [Кореневская Надежда. 2007. «...и княгиня Мстиславская». 220 лет Екатерина 2 проезжая по Могилевской земле, жаловала деньги, чины и ордена. «Могилевская правда» 2 фев.: 14].
- Kuchtina Viktorija, Savina Natalija. 2015. *Nieoficialnaja toponimija horoda Lepiel.* U: *Lepiel: pamiat' o jevřejskom miestječkie.* Moskva [Кухтина Виктория, Савина Наталия. 2015. Неофициальная топонимия города Лепель. В: Лепель: память о еврейском местечке. Москва].
- Lehienda ili fakt? Prikosnusia k istokam: prijezd Jekatjeriny II: štrichi istorii [online] <http://rossonka.by/index.php?type=news&id=1720> [доступ 30.08.2023] [Легенда или факт? Прикоснуться к истокам: приезд Екатерины II: штрихи истории].
- Lehiendy i padańni. 1983. Skład. M. Hrynblat, A. Hurski. Minsk: Navuka i technika [Легенды і паданні. 1983. Склад. М. Грынблат, А. Гурскі. Мінск: Навука і тэхніка].
- Matviejev Oleh. 2022. *Epocha Jekatjeriny Velikoj v narodnych istoričeskich prjedstavenijach russkich i biełorusov: obščėje i osobiенnoje.* «Humanitarnyje i juridičeskije isšledovanija». 2022, t. 9: 411–420 [Матвеев Олег. 2022. Эпоха Екатерины Великой в народных исторических представлениях русских и белорусов: общее и особенное. «Гуманитарные и юридические исследования», т. 9: 411–420].

- Novaje žyćcio Starych Daroh* [online] <https://nastgaz.by/novae-zhytstsyo-staryh-darog/> [доступ 30.08.2023] [*Новое жыццё Старых Дарог*].
- O proischoždenii nazvaniya horoda Čjerikova rasskazaŭ učitel istorii Vasilij Maksimienko* [online] <https://www.cherikovnews.by/o-proishozhdenii-nazvaniya-goroda-cherikova-rasskazal-uchitel-istorii-vasilij-maksimenko.html> [доступ 30.08.2023] [*О происхождении названия города Черикова рассказал учитель истории Василий Максименко*].
- Okkupanty v Chiersonie iščut miesto dla Jekatjeriny II* [online] <https://news.bigmir.net/ukraine/6326881-okkupanty-v-xersone-ishhut-mesto-dlia-ekateriny-ii> [доступ 30.08.2023] [*Оккупанты в Херсоне ищут место для Екатерины II*].
- Piať pričin projechať po Bielarusi maršrutami Jekatjeriny Velikoj* [online] <https://www.souzveche.ru/articles/tourism/56292/> [доступ 30.08.2023] [*Пять причин проехать по Беларуси маршрутами Екатерины Великой*].
- Po Katjerinienskomu puti* [online] <https://www.lib-krichev.mogilev.by/85.pdf> [доступ 30.08.2023] [*По Катериненскому пути*].
- Połacki rajon. Lehiendy i padańni* [online] <http://pridvinie.vlib.by/index.php/legends-about-all-regions-lib/3756-polotskij-rajon-legendy> [доступ 30.08.2023] [*Полацкі раён. Легенды і паданні*].
- Popova Jevhienija. 2013. *Prjedanija o putješestvii impieratrycy Jekatjeriny II v kontjeksťje istoričeskoj prozy v selenijach na Sibirskom traktje. «Tradicionnaja kultura»* 2013. № 4: 70–77 [Попова Евгения. *Предания о путешествии императрицы Екатерины II в контексте исторической прозы в селениях на Сибирском тракте. «Традиционная культура»* 2013. № 4: 70–77].
- Pra biazdonnaje bahaścje. U: Dreva kachańnia. Lehiendy, padańni, skazy.* Minsk: Junactva: 204–206 [*Пра бяздоннае багацце. У: Дрэва каханья. Легенды, паданні, сказы.* Мінск: Юнацтва: 204–206].
- Pra bitvu pad Lasnoj. U: Dreva kachańnia. Lehiendy, padańni, skazy.* Minsk: Junactva: 23 [*Пра бітву пад Лясной. У: Дрэва каханья. Легенды, паданні, сказы.* Мінск: Юнацтва: 23].
- Pra rapanie Kachanku (33–34). U: Dreva kachańnia. Lehiendy, padańni, skazy.* Minsk: Junactva [*Пра пане Каханку (33–34). У: Дрэва каханья. Легенды, паданні, сказы.* Мінск: Юнацтва].
- Pra šviedaŭ. U: Dreva kachańnia. Lehiendy, padańni, skazy.* Minsk: Junactva: 24 [*Пра шведаў. У: Дрэва каханья. Легенды, паданні, сказы.* Мінск: Юнацтва: 24].
- Projti po śledam impieratrycy* [online] <http://www.shumilino.by/?p=15246> [доступ 30.08.2023] [*Пройти по следам императрицы*].
- Raboču pasiołak Jalizava* [online] http://catalog.library.mogilev.by/kray/Culture/r1p27_asiip/r1p27_elizovo.htm [доступ 30.08.2023] [*Рабочы пасёлак Ялізава*].
- Savina Natalja. 2017. *Zamietki o łokalnom tjekestje Hhubokocho. U: Hhubokoje: pamiat' o jevrjejskom miestječkje.* Moskva: 153–176 [Савина Наталья. 2017. *Заметки о локальном тексте Глубокого. В: Глубокое: память о еврейском местечке.* Москва: 153–176].
- Šklarik Vadim. 2019. *Jekatjerininskij trakt na tjerritorii Bielarusi po dannym mikrotoponimii (273–276). U: Onomastika Povolžja. Matjeriały XVII Mieždunarodnoj naučnoj konfjerencii. Velikij Novhorod, 17–20 sientjabrja 2019 h. Rjed. V.Ľ. Vasiljev. Novhorod [Шклярник Вадим. 2019. *Екатерининский тракт на территории Беларуси по данным микропонимии (273–276). В: Ономастика Поволжья. Материалы XVII Международной научной конференции. Великий Новгород, 17–20 сентября 2019 г. Ред. В.Л. Васильев. Новгород*].*
- Sokołova Valentina. 1972. *Typy vostočnoslavianskich toponimičeskich prjedanij. U: Slavianskij folklor.* Moskva: Nauka [Соколова Валентина. 1972. *Типы восточнославянских топонимических преданий. В: Славянский фольклор.* Москва: Наука].

- Tarasau Siarhiey. 1991. *Čaradziej z siomaha vieku Trajana: Usiasłaj Połacki*. Minsk: Navuka i technika [Тарасаў Сяргей. 1991. *Чарадзей з сёмага веку Траяна: Усяслаў Полацкі*. Мінск: Навука і тэхніка].
- Turističeskij maršrut «Iz Propojaska v Slavgorod» priznan lučšim na vystavkie «Proftur-2016»* [online] <https://www.belta.by/society/view/turisticheskij-marshrut-iz-propojaska-v-slavgorod-priznan-luchshim-na-vystavke-proftur-2016-179853-2016> [доступ 30.08.2023] [Туристический маршрут «Из Пропойска в Славгород» признан лучшим на выставке «Профтур-2016»].
- Turističeskij maršrut o putješestvijach impieratricy Jekatjeriny voploščajut v Homiele* [online] <https://ndsmi.by/kultura/28731-turisticheskij-marshrut-o-puteshestviyakh-imperatrity-ekateriny-voploshchayut-v-gomele> [доступ 30.08.2023] [Туристический маршрут о путешествиях императрицы Екатерины воплощают в Гомеле].
- Turističeskij maršrut, sviazannyj s impieratriciej Jekatjerinoj II, objedinit rjehiony Biełarusi i Rośšii* [online] <https://news.sb.by/articles/turisticheskij-marshrut-svyezannyy-s-imperatrity-ekateriny-ii-obedinit-regiony-belarusi-i-rossii.html> [доступ 30.08.2023] [Туристический маршрут, связанный с императрицей Екатериной II, объединит регионы Беларуси и России].
- Turističeskije maršruty* [online] <https://slavgorod.gov.by/social/turizmo/itemlist/category/228-poznavat> [доступ 30.08.2023] [Туристические маршруты].
- V Odjesi znosiat' pamjatnik rosijskij impieratricy Katjerini II: pojaśnieńnia miškradi* [online] <https://tsn.ua/ukrayina/v-odesi-demontuyut-pam-yatnik-rosiyskij-imperatricy-katerini-ii-poyasnennya-miskradi-2232481.html> [доступ 30.08.2023] [В Одесе зносять пам'ятник російській імператриці Катерині II: пояснення міськради].
- Viciebščyna: nazvy nasielennych punktaŭ pavodle lehiendaŭ i padańniaŭ*. 2000. Skład. A.M. Nienadaviec. Minsk: Biełaruś [Віцебшчына: назвы населенных пунктаў паводле легендаў і паданняў]. 2000. Склад. А.М. Ненадавец. Мінск: Беларусь].
- Vinogradov Valentin, Hromov Dmitrij. 2007. *Lehiendy o putješestvijuščeje impieratricie. «Živaja starina»*. № 3: 4–7 [Виноградов Валентин, Громов Дмитрий. 2007. *Легенды о путешествующей императрице. «Живая старина»*. № 3: 4–7].
- Zamačynskaja Iryna. 2011 (163–166). U: *Biełaruskaje slova: dyjalektnajе i zapazyčanaje. Zbornik artykulaŭ pa materyjałach navukovyh čytańniaŭ, pryśviečanych pamiaci dacenty Jeŭdakii Sciapanajnia Miacielskaj*. Minsk. 26-27 krasavika 2011 h. Redkał. M.I. Svistunova i inš. Minsk [Замачынская Ірына. 2011 (163–166). У: *Беларускае слова: дыялектнае і запазычанае. Зборнік артыкулаў па матэрыялах навуковых чытаньняў, прысьвечаных памяці дацэнта Еўдакіі Сцяпанаяўня Мяцельскай*. Мінск. 26–27 красавіка 2011 г. Рэдк. М.І. Свістунова і інш. Мінск].
- Ziamla, dzie pačaiasia moj los* [online] <http://catalog.library.mogilev.by/kray/Culture/r10p19.html> [доступ 30.08.2023] [Зямля, дзе пачаўся мой лёс].
- Žukova Halina. 2021. *Po sledam impieratricy Jekatjeriny*. “Hołas Sieńnenščyny”. 17 list. [Жукова Галина. 2021. *По следам императрицы Екатерины*. “Голас Сенненшчыны”. 17 ліст].

STRESZCZENIE: W artykule został zbadany proces powstawania, wprowadzania, transformacji mitu o carycy Katarzynie II we współczesnej przestrzeni białoruskiej oraz jego formy. W tym celu dokonano analizy różnego rodzaju legend poświęconych tej postaci historycznej, jak również mechanizmów ich powstawania i rozpowszechnienia. Autorzy zwracają uwagę na główne przejawy utrwalenia tego mitu w społeczeństwie. W artykule stwierdza się, że w ogólnej liczbie legend i opowieści o Katarzynie II można wyróżnić dwa główne bloki: toponimy w taki czy inny sposób powiązane

z Katarzyną II oraz legendy o wydarzeniach historycznych, w których brała ona udział lub miała z nimi coś wspólnego. Przykłady takich legend i tradycji ilustrują tezy zawarte w tekście.

СЛОВА КЛУЧОВЕ: mit historyczny, Katarzyna II, Białoruś, mikrotoponimy, legendy toponimiczne.

АНАТАЦЫЯ: У артыкуле даследуецца працэс узнікнення, укаранення, трансфармацыі і формы міфа пра царыцу Кацярыну II у сучаснай беларускай прасторы. Дзеля гэтага аўтарамі былі прааналізаваны розныя віды паданняў і легенд, прысвечаных гэтай гістарычнай постаці, а таксама даследаваны механізмы іх з’яўлення і пашырэння. Аўтары звяртаюць увагу на асноўныя праявы гэтага міфа ў грамадстве. У артыкуле вызначана, што ў агульнай колькасці легенд і паданняў пра Кацярыну II можна вылучыць два асноўныя блокі: тапонімы, якія так ці інакш звязаныя з Кацярынай II, і легенды пра гістарычныя падзеі, у якіх яна прымала ўдзел альбо мела да іх нейкае дачыненне. Прыклады такіх легендаў і паданняў ілюструюць прыведзеныя ў тэксце тэзісы.

КЛЮЧАВЫЯ СЛОВЫ: гістарычны міф, Кацярына II, Беларусь, мікратапонімы, тапанімчныя легенды.

Data przesłania artykułu: 31.08.2023

Data akceptacji artykułu: 15.09.2023

ABOUT THE AUTHORS / O AUTORACH:

Raisa Zianiuk / Раіса Зянюк – Białoruś, badacz niezależny. Dr. historii. Specjalność naukowa – historia Białorusi. Zainteresowania naukowe: historia wyznań, historia edukacji, historia Kościoła rzymskokatolickiego na Białorusi.

Wybrane publikacje (2022–2023)

1. Раіса Зянюк. 2023. *Арганізацыя і дзейнасць інстытута Упаўнаважаных Савета на справах рэлігійных культаў у Бабруйскай і Палескай абласцях у першае пасляваеннае дзесяцігоддзе (259–273)*. У: Акцябрскі край: гісторыя і сучаснасць: зб. навук. арт. Мінск.
2. Raisa Zianiuk. 2022. *The Procedure of Joining the Order in Belarus in the Second Half of XIX and at the Beginning of XX Century: Legislation and Practice*. "Roczniki teologii katolickiej". T. XXI: 253–270.
3. Raisa Zianiuk. 2022. *Archiwum kościoła św. Michała Archaniola w Michaliszkach (Białoruś) – los kolekcji na tle wydarzeń historycznych*. "Archiwa, biblioteki i muzea kościelne". T. 112: 459–483.
4. Раіса Зянюк. 2023. *Традыцыі спажывання і вырабу алкаголю ў рымска-каталіцкіх манастырах і семінарыях на беларуска-літоўскіх землях (1772–1914)*. "Беларускі Гістарычны Агляд". Т. 29. Сш. 1–2: С. 57–74.
5. Раіса Зянюк. 2022. *"Маю даручэнне збіраць і высылаць да пана гмінныя байкі і апавяданні": дзве казкі, запісаныя рымска-каталіцкім святаром (сярэдня XIX ст.)*. "Беларускі фальклор". Вып. 9: С. 255–265.

Aliaksandr Radziuk / Аляксандр Радзюк. – Białoruś, dr. historii. Specjalizacja naukowa – historia Białorusi XIX w. Zainteresowania naukowe: historia codzienności, polityka caratu na ziemiach Białorusi, represję.

Adres: 230025, г. Гродна, вул. Мастовая, 39, каб. 306, каф. сацыяльна-гуманітарных і лінгвістычных дысцыплін.

Wybrane publikacje (2022–2023)

1. Аляксандр Радзюк. 2022. *Нелегальная літаратура на землях Беларусі ў першай палове XIX ст.* “Архіварыус: зб. навук. паведамл. і арт”. Вып. 19: 294–308.
2. Аляксандр Радзюк. 2022. *Каралеўства Польскае як месца рэадаптацыі былых ссыльных з тэрыторыі Беларусі і Літвы ў другой палове XIX ст.* “Гадавік цэнтра беларускіх студыяў”: 52-65.
3. Аляксандр Радзюк. 2022. *Беларускія землі ў фокусе антыпольскай пайтыкі.* “Гадавік цэнтра беларускіх студыяў”: 248–255.
4. Аляксандр Радзюк. 2022. *Манетныя і рэчавыя скарбы на тэрыторыі Гродзенскай губерні ў XIX – пач. XX ст.* “Герольд Litherland” № 23: 93–101.
5. Аляксандр Радзюк. 2023. *Вобраз Расійскай імперыі ў гістарычнай памяці сучаснай Беларусі (на прыкладзе афіцыйных сайтаў мясцовых органаў улады).* “Номо Historicus. Гадавік антрапалагічнай гісторыі”: 280–295.